

Översättningar sprider den svenska litteraturen

I engelskspråkiga länder finns en enda "Hamlet" – William Shakespeares. I Sverige har vi elva – alla de olika översättningar av dramat som finns på svenska. Hälften av alla skönlitterära böcker som ges ut på svenska är översättningar. Vad betyder det för den svenska litteraturen? Den frågan engagerar nu forskare.

– Översättningar är svensk litteratur, säger Lars Kleberg, forskare vid Södertörns högskola och översättare från bland annat ryska.

När Ingmar Bergman satte upp "Hamlet" på svenska i London pekade han på vilken fördel det var att inte vara fastlåst vid en enda engelsk "Hamlet" utan kunna använda sig av olika översättningar av pjäsen i olika avsnitt.

Mycket har hänt med språket sedan översättning började bli en kommersiell verksamhet i slutet av 1700-talet. Då hade städernas borgardamer börjat få mer fritid och ville ha underhållning. Kommersiella producenter insåg att det mest lukrativa sättet att fylla behovet var genom massöversättningar av romaner från Europa. I början gjordes de flesta översättningar från franska, sedan från tyska och så småningom från engelska.

Länge arbetade översättarna med att göra de översatta verken genomsvenska. På 1700-talet översattes exempelvis latinska poeter från Jesu tid så att de skulle låta som den samtida svenske poeten Johan Henrik Kellgren och hans kollegor. Men studier av bland annat de olika Shakespeareöversättningarna tyder på att översättarna sedan dess fått en tendens att vara mer trogna originalets stil. Detta har också kommit att påverka den svenska litteraturen. Joanna Bankier, översättare och forskare, pekar på exemplet Ernest Hemingway.

– Hans språk var så väldigt annorlunda att det blev norm – hårdkokt med korta meningar också i skönhetsbeskrivningar, säger hon.

I och med att översättning blivit en massindustri världen över har man idag fått ett särskilt översättningsspråk, *translationese*. Det är ett uttryck för den tendens som stressade och underbetalda översättare har att välja de enklaste lösningarna.

Ett exempel ur översättningssvenskans ordförråd är "anlända", som sägs vara 100 gånger vanligare i översatt text än originalsvenska. Förklaringen är att "anlända" härrör från engelskans *arrive*. På vanlig svenska säger vi "komma".

Vilken betydelse har det för normalsvenskan? Kommer "anlända" att vinna mark?

– Det är en hypotes, en mycket lockande hypotes, att det som är *translationese* idag blir standardspråk imorgon, säger översättningsforskaren Lars Wollin.

Idag spelar de nya medierna en stor roll för översättandet. Den mängd text som under ett år rullar förbi i form av textremsor på TV, bio och videofilmer är lika stor som den totala mängden text i alla böcker som översätts till svenska under ett år.

Vad det kommer att betyda för språket är ännu oklart. Men översättaren Martin von Zweigbergk påpekar i boken "Något att orda om" (Norstedts, 1997) att i TV-textning ryker sådana ideal som trohet mot texten, precision och stilsäkerhet. Ord som 'skräckinjagande' och "tillfredsställande" blir "hemsk" och "bra".

Säljande böcker översätts – och bra böcker

Vilka böcker översätts till svenska?

– De ska vara jävligt bra eller jävligt säljande, säger Björn Linnell, journalist på Moderna Tider och tidigare förläggare på Bonniers som ger ut stora mängder översatt litteratur.

För att hitta säljande böcker tittar på förlagen på vad som tidigare har gått bra, av samma författare eller i samma genre. Dessutom kan det hända att man letar efter teman som är särskilt gångbara i just Sverige, exempelvis kvinnliga öden som i Betty Mahmoodys "Inte utan min dotter" eller Yong Changs "Vilda svanar".

Kvalitetsböckerna drivs ofta fram av översättare som brinner för en särskild författare. För dem kan sedan förlagen söka litteraturstöd hos Statens kulturråd. Med lite tur kan också dessa böcker sälja och med alldeles våldsamt tur kan de kamma hem ett Nobelpris som förlaget kan leva på i många år.

Nya genrer kommer först i form av översättningar men får ofta snabbt efterföljare på svenska. Det senaste exemplet är svensk fantasy. Nyligen kom Tomas Björklund ut med fantasyromanen "Dvärgens lärling" som utspelas i Sverige.

Men det händer också att en ny genre uppstår på flera håll parallellt. När deckarparet Maj Sjöwall och Per Wahlöö började skriva sina Martin Beck-romaner på 1960-talet blev de anklagade för att ha plagierat den amerikanska deckarförfattaren Ed McBain.

De hade aldrig läst honom. Att samma genre samtidigt uppstod på båda sidor om Atlanten berodde på tidsandan som drev ut privatdeckaren till förmån för den socialt engagerade snuten. Och det ledde förstås till att Sjöwall-Wahlöö översatte Ed McBain till svenska.

De ger oss världslitteraturen på svenska

1. Vad är roligast med att översätta från just ditt språk?
2. Vad är svårast?
3. Kan en bok bli bättre i översättning än i original?

Caj Lundgren, översätter amerikansk litteratur, exempelvis Saul Bellow, Philip Roth, Norman Mailer och William Styron:

1. – Det är stimulerande att det finns ett så stort intresse för det engelska språket. Men man riskerar naturligtvis omedelbart att bli avslöjad om man råkar göra något galet.

2. – Språket förändras så snabbt. Det kan vara svårt att hitta nytt vardagsspråk och nya slangord. Man måste läsa mycket, även dagstidningar, och se mycket på TV.
3. – Nej, det tror jag inte. Det finns i och för sig en och annan översättare som kan göra en bok ett snäpp roligare än originalet, men det är oftare en fråga om motsatsen. Dessutom är det diskutabelt att försöka förbättra originalet.

Hans Björkegren, översätter från ryska, bland annat Fjodor Dostojevskij, Alexander Solsjenitsyn, Joseph Brodsky och Boris Pasternak:

1. – Det är bra författare. Jag var åtta år som utrikeskorrespondent i Moskva och då lärde jag känna nästan alla författare där som sedan blivit världsberömda.
2. – Ryskan är ett av de synonymrikaste språken så det är en väldig utmaning att överföra det till svenskan som inte är lika formbar.
3. – Det kan den naturligtvis. När Solsjenitsyn fick Nobelpriset sade Eyvind Johnson att "Den första kretsen" säkerligen var mycket bättre i översättning än i original. Då sade jag att jag tyckte det var en förolämpning. Om det är en skönlitterär text så ska man egentligen inte förbättra den.

Maria Ortman, översätter från ungerska, bland annat György Konrád.

1. – Att man introducerar en kultur som inte är så känd. Jag är uppvuxen med ungerska, och det är väldigt roligt att arbeta med ett språk som är ens eget, som inte är inlärt.
2. – Tyvärr har det blivit ett sådant nästan totalt ointresse för litteratur från mindre språkområden. Därför översätter jag numera mycket från engelska och tyska också.
3. – Om boken är illa skriven och översättaren är ambitiös. Man upprepar naturligtvis inte rent syntaktiska fel, men i den bättre litteraturen är det ibland svårt att veta vad som är misstag och vad som är utslag av författarens egensinne. Just Konrád är både egensinnig och slarvig och det är en farlig kombination.

De lägger sina storsäljare i händerna på översättare

1. Hur upplever du det att bli översatt?
2. Har du blivit misstolkad?
3. Har du varit med om att en översättare lyckats förbättra något du skrivit?

Kerstin Ekman vars "Händelser vid vatten" sålts till 20 länder och bland annat sålt mycket bra i USA:

1. – Figurerna i mina berättelser, allt vad de säger och gör och det landskap de går omkring i, är ju tillverkat av mitt språk. De existerar egentligen inte utanför det, i alla fall inte för mig.

2. – Slarvigt översatt blev jag en gång på 1970-talet i Östtyskland med "Häxringarna". När det sedan kom en fin tysk översättning kändes det som en underbar upprättelse, nästan som om jag själv blivit frisk från en sjukdom.
3. – Nej. Mitt språk är faktiskt mitt även med sina ofullkomligheter. Den känslan tror jag är mycket stark hos författare.

Jan Guillou, med Hamiltonböckerna översatta till ett dussintal språk:

1. -- Det är lite kul. Språket i Hamiltonböckerna är ju en journalistprosa som är tämligen internationell till sin karaktär så jag upplever det inte som ett problem.
2. -- Jag åkte på en kvarts miljon i skadestånd på grund av en översättare.

Det gällde "Den demokratiska terroristen", den andra boken i serien om Carl Hamilton, där den tyske översättaren ändrade en formulering kring en västtysk säkerhetschef som Jan Guillou inte fingerat namnet på.

-- Jag skrev att när Hamilton talar med honom får han en obehaglig association – han tyckte sig höra marschsteg i bakgrunden. Översättaren ändrade det till att han hörde, om jag minns rätt, det nazistiska stöveltrampet.

Säkerhetschefen begärde skadestånd och vann.

3. -- Nej. Översättare förkortar, hoppar över och förenklar. Att snitsa till har de inte tid med. Det är ett trålgöra att översätta.

Marianne Fredriksson, översatt till ett 30-tal språk, bland annat kinesiska, japanska, koreanska och turkiska:

1. – Jag bryr mig inte så mycket. Det är något konstigt som händer med mig ute i världen och konstiga saker händer.
2. – Engelsmännen gjorde ett omslag som skulle ha passat en veckotidningsnovell. Jag sade ifrån och då gjorde de om det så det blev jättesnyggt.
3. – Jag tyckte den engelska versionen av *Hanna's Daughters* ("Anna, Hanna och Johanna") var bättre än originalet! Vi är väl alla lite förtjusta i engelskan, det är ju ett sådant rikt språk.

Översatt skönlitteratur utgiven 1997

Från engelska 822 titlar

norska 31

franska 20

tyska 17

italienska 13

danska 11

nederländska 10

finska 9

spanska 9

isländska 7

polska 4

portugisiska 4

ryska 4

estniska 3

nygrekiska 3

persiska 3

serbo-kroatiska 3

klassisk grekiska 2

färöiska 1

koreanska 1

kurdiska 1

lettiska 1

rumänska 1

tjeckiska 1

turkiska 1

ungerska 1

Källa: Svensk bokkatalog 1997